

УДК 159.9 : 62

Н.Ю. Волянюк

доктор психологічних наук, професор
Національний технічний університет
України «КПІ», м. Київ 56, проспект
Перемоги, 37

Г.В.Ложкін

доктор психологічних наук, професор
Національний технічний університет
України «КПІ», м. Київ 56, проспект
Перемоги, 37

НАУКОВІ МАРКЕРИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду сучасних наукових напрямів досліджень проблеми психологічної безпеки особистості. Здійснено спробу теоретично обґрунтувати наукові маркери психологічної безпеки особистості майбутнього фахівця технічного профілю. До основних наукових маркерів психологічної безпеки віднесено: 1) мотиватори прагнення безпеки; 2) стан безпеки та його властивості; 3) зовнішні та внутрішні ресурси, які забезпечують стан безпеки; 4) способи досягнення психологічної безпеки.

Ключові слова: психологічна безпека, фактори, загрози, наукові маркери, майбутніх фахівців технічного профілю.

The paper is devoted to consideration of modern scientific trends in the research of the issue of psychological safety of a personality. An attempt was made to theoretically ground the scientific markers of psychological safety of a personality of a future professional of technical profile. The main scientific markers of psychological safety include: 1) safety drive motivators; 2) safety state and its properties; 3) external and internal resources that ensure the safety state; 4) ways of psychological safety achievement.

Key words: psychological safety, factors, threats, scientific markers, future professional of technical profile

Постановка проблеми. Новизна і складність психологічних проблем, поставлених сучасними потенційно небезпечними технічними комплексами і перспективними інформаційними технологіями, віртуальною реальністю, штучним інтелектом, симбіозом людини і технічних засобів, вимагають для їх вирішення не лише формування нової наукової картини світу, змін у світогляді, цінностях і настановах, але і забезпечення захищеності свідомості майбутніх професіоналів від різноманітних впливів, здатних проти їхньої волі і бажання змінити психічний стан та психологічні характеристики. Це зумовлює підвищення інтересу до рівня соціально-психологічних ресурсів майбутнього професіонала та визначає найбільш пріоритетні напрями сучасної психологічної науки. Одним з них є дослідження проблеми психологічної безпеки особистості майбутніх фахівців технічного профілю. Безпека це таке явище без якого не можуть нормально розвиватися ні особистість, ні соціальна організація, ні суспільство, ні економіка, ні держава. Психологічна безпека означає виконання соціальними інститутами своїх функцій із задоволення потреб, інтересів, цілей всього населення країни. Забезпечення психологічної безпеки здійснюється на різних рівнях: міжнародному, державному, організаційному, економічному, інформаційному, професійному, освітньому та особистісному. В межах нашого дослідження значущим є два останніх, через те, що вищий навчальний заклад є установою де здійснюється підготовка до майбутньої професійної діяльності.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні наукових маркерів психологічної безпеки особистості.

Теоретична основа та методи дослідження. Задля реалізації поставленої мети було використано *теоретичні методи* – аналіз вітчизняної та зарубіжної

літератури, який сприяв виявленню, узагальненню, систематизуванню, моделюванню різноманітних аспектів досліджуваної проблеми.

Дослідження останніх років [1, 2, 3, 5, 8 та ін.] показали, що ефективність діяльності фахівця обумовлена не лише ступенем його підготовленості, наявності у нього компетенцій і професійних навиків, але й значною мірою залежить від сформованого світогляду, ідеології безпеки, стресостійкості, адаптивності – предикторів вмілого використання методів та засобів захисту особистості.

Вивчення психологічної безпеки особистості (в сфері різноманітних взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу, виробничої практики) є неможливим без розгляду психології майбутнього фахівця технічного профілю, якому притаманна своєрідність і діапазон суб'єктивного сприймання небезпеки.

Інтерес дослідників до проблеми психологічної безпеки особистості визначається також її прагматичним значенням, особливо враховуючи тенденцію пов'язувати безпеку особистості із можливістю максимального використання «людського ресурсу» в різних сферах життєдіяльності.

Важливим аспектом вивчення проблеми психологічної безпеки є дослідження закономірностей маніпулювання внутрішнім світом особистості, її соціальними уявленнями і світоглядом за рахунок інформації, що потрапляє ззовні. В процесах впливу на соціальні й професійні уявлення майбутнього фахівця технічного профілю особлива роль належить інформаційному – навмисному або ненавмисному – на образну сферу людини.

Аналіз наукових публікацій (Бессонова, 2013; С.В.Гуцикова, 2014; Зеленова, 2012; Тарабріна, 2013; Харламенкова, 2012; Юревич, 2012 та ін.) і результати власних досліджень в галузі вивчення психологічної безпеки особистості дозволив виявити ряд питань, сутність, яких може бути відображена в наступних положеннях:

- неоднозначність трактування сутнісного змісту поняття психологічної безпеки особистості, зокрема, великий діапазон смислового навантаження цього поняття, складність визначення меж семантичних просторів суміжних понять. В рамках традицій «ригоризованої версії методологічного лібералізму (Юревич, 2014) «абстрактність» того чи іншого поняття може розцінюватися в позитивному аспекті, через те, що передбачає множинну інтерпретацію досліджуваного явища ...». Проте, доречно тут згадати висловлювання Л.С.Виготського (1982) відносно того, що «... коли пояснення поняття стрімко зростає і прагне до безкінечності ... його зміст так само стрімко падає до нуля»;
- розгляд психологічної безпеки в різних модусах: як процесу, як стану і як властивості особистості;
- варіативність складових компонентів моделі психологічної безпеки. В одній із наукових праць (Костіна, 2012) здійснено спробу виокремлення компонентів психологічної безпеки особистості. До них були віднесені стійкість особистості (Рибалкін); самоконтроль, управління поведінкою та емоціями (Мануйлов); впевненість у власних силах, самооцінка, спрямованість особистості (Божович); вміння налагоджувати міжособистісні стосунки (Леонт'єв); захищеність за рахунок внутрішніх ресурсів резистентності (Баєва); задоволеність собою, самовпевненість, емоційність, схильність до емпатії, життєрадісність (Регуш); почуття контролю, виклик (Мадді); комунікативні навички, наявність позитивного досвіду вирішення проблем (Балл, Garmezy, Masten, Best);
- розгляд психологічної безпеки на різних рівнях (суспільства, локального середовища, особистості);
- виокремлення різних форм психологічної безпеки;
- різноманітна спрямованість вивчення психологічної безпеки особистості;
- недостатня обґрунтованість вибору стратегій дослідження психологічної безпеки особистості;

- виявлення та конкретизацію факторів психологічної безпеки особистості.

Виклад основного матеріалу. Феномен безпеки тісно пов'язаний із всіма проявами життєдіяльності. Людина повсякчас знаходиться в перманентному стані, який можна описати в термінах безпеки, від якого по суті залежить її подальша діяльність. Задоволення базової потреби у безпеці є необхідною умовою для планування випускником технічного вишу траєкторії власної професійної кар'єри, розвитку соціальних зв'язків, опанування різноманітними видами діяльності. На суб'єктивному рівні стан психологічної безпеки особистість переживає як відсутність загрози значущим цінностям і психологічному комфорту в конкретних життєвих ситуаціях. Інтенсивність цих переживань визначається особливостями індивідуального осмислення дійсності. На соціальному рівні потреба в безпеці стає провідною, детермінуючи мотивацію соціальної поведінки особистості, специфічним чином трансформуючи інші базові групи потреб.

Реакція людини на професійну ситуацію, її сприйняття та оцінка як загрозливого фактору, стратегії переживання різноманітних загроз обумовлені не стільки зовнішніми змінними, скільки всім комплексом соціально-психологічних властивостей особистості, що сформовані в процесі її розвитку та діяльності.

Центральним в теорії безпеки є поняття «загроза». Класифікувати загрози можна на підставі врахування джерела їх виникнення. Умовно всі види загроз поділяють на природні та соціальні. Серед загроз соціального порядку виокремлюють соціально-психологічні, що пов'язані із рівнем соціальної напруженості, конфліктністю, невизначеністю.

Сучасний рівень функціонування освітнього простору потенційно містить загрози психологічному комфорту особистості майбутніх фахівців технічного профілю, що зумовлені посиленням значущості неструктурованого неформального та інформального потоку інформації, інноваційними

кваліметричними критеріями оцінки досягнень студентів, варіативністю, а отже невизначеністю. Загрозою є і невизнання референтної значущості освітнього середовища її учасниками, яке може бути зафіксоване опосередковано через оцінку ставлення до неї (позитивне, негативне, нейтральне). Загрозою психологічній безпеці особистості виступає і незадоволеність, або часткова задоволеність процесом взаємодії учасників освітнього процесу, а саме: вертикальні й горизонтальні конфлікти, адиктивна поведінка в субсередовищі майбутніх професіоналів, маніпулювання образною сферою суб'єкта учіння.

Враховуючи те, що у сучасній психологічній науці, все частіше акцентується пошук системних характеристик, психологічну безпеку можна визначити, як інтегративну психологічну властивість особистості, що характеризує ступінь задоволеності її базової потреби в безпеці і таку, яка діагностується за інтенсивністю переживання психологічного благополуччя або неблагополуччя.

Психологічну безпеку особистості майбутнього фахівця технічного профілю слід розглядати як складну, багаторівневу систему. Детермінантам якої притаманні раніш сформовані особистісні структури (вихідна мотивація, інтелектуальні, вольові здібності), пізнавальні дії і схеми, антиципація вирішення завдань. Співвідношення зовнішніх і внутрішніх детермінант психологічної безпеки змінюється у процесі життєдіяльності особистості.

Аналіз сучасного стану проблеми психологічної безпеки особистості у світі та в Україні показує, що в її тлумаченні та розумінні існують серйозні теоретичні розбіжності між дослідниками. Складність феномену психологічної безпеки особистості визначає різноманіття підходів до його дослідження як в Україні, так і в світі.

В зарубіжній психології безпека особистості розглядається в контексті діяльності людини, у тому числі і професійної. Так, Edmondson and Woolley (2003) психологічну безпеку особистості розглядають крізь призму довір'я і

психологічного клімату команди; Cowan, A.P., & MacBride-King, J.L. (2005) розуміють психологічну безпеку в контексті психічного здоров'я; Bradley, Louise (2013) визначають індивідуальне різноманіття безпечної/небезпечної поведінки співробітників.

Основними напрямками досліджень психологічної безпеки у зарубіжних дослідженнях є: зниження ризику, рентабельність, відбір кадрів, організаційна досконалість і стійкість.

У 2013 р. у Quebec був розроблений Національний стандарт психологічного здоров'я і безпеки на робочому місці: профілактика, заохочення і поради. Найбільш важливими для авторських міркувань є наступні результати канадських науковців: психологічна безпека особистості розуміється як стан захищеності та емоційного благополуччя. Різноманітні утиски, погрози, переслідування, неможливість висловити власну точку зору, дискримінація та насилля повинні бути зведені до мінімуму в організації.

В якості «носія» і сфери локалізації феномена безпеки більшість зарубіжних дослідників виокремлюють не саме середовище, а насамперед людину. При цьому людина, її психологічні властивості розглядаються, по-перше, як об'єкт безпеки; по-друге, як фактор небезпеки/безпеки (наприклад, власної життєдіяльності); по-третє, як сфера відображення локалізації почуття безпеки (Ексакусто, Лизь).

Незважаючи на велику кількість зарубіжних робіт (2 850 000 за даними інтернету в тому чи іншому сенсі, об'ємі йде посилання на термін психологічна безпека), присвячених безпеці, слід відмітити дефіцит досліджень, що є спеціально спрямованими на вивчення психологічної безпеки особистості, а саме її структури, компонентного складу показників та індивідуально-психологічних особливостей їх прояву.

Феномен «безпека» із різними прикметниками займає все більший простір у психологічній науці. Так, результати повнотекстового пошуку (www.science-community.org/uk/poshukvak), який здійснюється по архівах 657 журналів

показав, що за 56 секунд на цю дефініцію є 274 000 посилань. Проте, ставлення до терміну «психологічна безпека» більшою мірою є буденним, популярним, а не науковим. На користь висловленого припущення слугують проаналізовані роботи, які не мають фундаментальності, а представлені як калейдоскопічні, какофонічні та еkleктичні напрацювання авторів.

Одним із найбільш розроблених напрямів у світі та в Україні можна вважати інформаційно-психологічний, який орієнтований насамперед на соціальну практику. Відповідно до результатів повнотекстового пошуку (www.science-community.org/uk/poshukvak) віднайдено 119 тис. посилань на цей термін. Серед них заслуговує на увагу підручник «Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави». – К.: Київський університет, 2008 (Жарков, Дзюба, Замаруєва).

Серед основних напрямів за якими проводяться дослідження проблеми безпеки слід виокремити: психологію тероризму (Солодовнікова, Соснін, Atran, Lequer, Marsella, Moghaddam); психологію бізнесу (Журавльов); психологію маніпулювання образною сферою людини (Кара-Мурза, Гостев); соціально-психологічні девіації у суспільстві (Волянук, Ложкін, Сухарев, Чулісова); розвиток посттравматичного стресу у жертв та учасників антитерористичних операцій (Лушин, Осьодло, Титаренко, Тарабріна).

Сучасні дослідження з проблеми безпеки притримуються традиції виокремлювати різні види безпеки (національна безпека, військова безпека, економічна безпека, соціальна безпека, професійна безпека). Найбільших результатів досягли психологи у питаннях безпеки праці. Наукові здобутки Бодрова, Котика, Клімова, Платонова створюють необхідний фундамент для досліджень означеної проблеми. Проте час не стоїть на місці, нові соціальні реалії вимагають переосмислення відомих фактів й осмислення нових.

Теоретичний аналіз міждисциплінарних засад феномену психологічної безпеки особистості дозволив виділити наступні підходи до розуміння її місця в системі проблем безпеки:

- дослідження психологічної безпеки як соціокультурного феномену, як стану суспільної свідомості (Кабаченко, Роцин);
- розгляд психологічної безпеки особистості як стану захищеності і цілісності особистості в соціумі (Волянюк, Ложкін, Петрушина, Харламенкова);
- аналіз психологічної безпеки з точки зору безпеки середовища – освітнього, виховного, професійного, соціального (Brown, Leigh).
- виокремлення інформаційно-психологічної безпеки особистості і середовища (Смолян, Решетіна);
- акцентуація економічної безпеки особистості (Журавльов, Ложкін, Купрейченко).

В контексті особистісної проблематики досліджуються мотивація просоціальної поведінки (Wilson, Petruska), схильність до ризику (Предко, Ложкін), панічні атаки та особливості особистості (Carter, Hollon, Carson).

Аналіз досліджень з питання виокремлення факторів ризику психологічної безпеки дозволив до їх переліку віднести: незрілість особистості, нездатність до самостійного усвідомленого вибору інформації, релевантної своїм інтересам, переконанням, планам; установки особистості на конформізм; стани соціуму, що сприяють підвищенню сугестивності населення.

Проте, виявлені та конкретизовані фактори психологічної безпеки особистості й дотепер ще не є достатніми для розуміння й пояснення досліджуваних проблем. Основні ідеї досліджень – імпліцитні та експліцитні концепції психічних явищ конструюються різними способами, проте, наявні розбіжності в їх побудові і в процедурах, спрямованих на перевірку концепції на істинність, не повинні суттєво впливати на загальну структуру, що описує частину психічної реальності, через те, що вони взаємодоповнюють одна одну в поясненні певного психічного явища. Цей висновок стосується в тому числі і феномена психологічної безпеки особистості, який може бути досліджено як за рахунок розробки імпліцитної концепції, так і шляхом вивчення засобів побудови та проведення наукового дослідження.

Психологічну безпеку особистості майбутнього фахівця технічного профілю гіпотетично можна розглянути як самостійний конструкт, який містить не лише фізичну безпеку (Weitlauf, Smith, Cervone, 2000), але і безпеку особистості (Воляннюк, Ложкін), якій притаманні переконання, установки, стереотипи, індивідуальні стратегії досягнення стану безпеки, здатність до регуляції відносин із середовищем й до саморегуляції.

В даному ракурсі ставиться акцент на позитивному переживанні безпеки, тобто усвідомлюється проблема не з психоаналітичної, а з гуманістичної точки зору. Доки майбутній фахівець не відчує себе в безпеці, потреба в ній буде лише посилюватися, латентний пошук безпеки матиме прояв у багатьох сферах його життєдіяльності.

До основних наукових маркерів психологічної безпеки особистості слід насамперед віднести: 1) мотиватори прагнення безпеки (задоволення базової потреби в безпеці; захист, свобода); 2) стан безпеки та його властивості (рівновага, стабільність, психологічне благополуччя, впевненість); 3) ресурси, які забезпечують стан безпеки (соціальний ресурс – освітній простір, референтне оточення; інтелектуальний ресурс – знання, розум, компетентність; особистісний ресурс – позитивне ставлення до себе, відповідальність, адаптаційний потенціал; фізичний ресурс – фізичне та психічне здоров'я); 4) способи досягнення безпеки – саморегуляція, актуалізація механізмів психологічного захисту та стратегій подолання.

Така модель дозволяє підійти до вивчення психологічної безпеки з врахуванням мотивів і потреб майбутнього фахівця, а також зовнішніх і внутрішніх факторів її детермінації.

Висновки. Отже, реальний шлях підвищення психологічної безпеки полягає в ґрунтовному осмисленні об'єктивних та суб'єктивних факторів безпеки/небезпеки, застосуванні на практиці сучасних психологічних знань і науково-методичних розробок, спрямованих на формування психологічної

готовності людини до діяльності в будь-яких в тому числі і критичних ситуаціях.

Врачування та оцінка особливих афективних станів (конфлікт, незадоволеність, поведінка зриву, тривога, страх) відіграють важливе значення в актуалізації власних потенційних можливостей протидії небезпекам. Врачування суб'єктивних факторів та індивідуальних особливостей майбутніх фахівців знімає цілий ряд проблем, що виникають при оцінці психологічної безпеки, як стану.

Література:

1. Бодров В.А. Психологические проблемы безопасности в профессиональной деятельности /В.А.Бодров // Проблемы психологической безопасности [отв. ред. А.Л. Журавлев, Н.В.Тарабрина]. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2012. – С. 257-277.
2. Воляннюк Н.Ю. Психологическая безопасность личности как научная проблема /Н.Ю.Воляннюк // Гуманізм та антигуманізм у подоланні конфліктів сучасності: Матеріали XVIII всеукраїнської науково-практичної конференції «Дні науки» (22 -23 квітня 2015 р.). – [Укладачі: Мельниченко А.А., Виселко І.В., Пряміцин В.Ю. та ін.]. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – С. 194.
3. Психология труда: учебное пособие / Г.В.Ложкин, Н.Ю.Воляннюк. – Киев: «Освита Украины», 2014. – 336 с.
4. Ложкін Г.В. Фактори деформації системи норм безпеки особистості / Г.В.Ложкін, Н.Ю. Воляннюк // Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я». – Тернопіль: ННПУ, 2014. – С. 36-37.
5. Ложкин Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности / Г.В.Ложкин // Безопасность жизнедеятельности. – 2004. - №1. – С. 23-25.

6. Проблемы психологической безопасности / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Н.В.Тарабрина. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2012. – 440 с.

7. Харламенкова Н.Е. Личностная безопасность и стратегии ее достижения / Н.Е. Харламенкова // Проблемы психологической безопасности [отв. ред. А.Л. Журавлев, Н.В.Тарабрина]. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2012. – С. 133-159.